

**ÇEVRE KİRLENMESİNİN OLUŞMASINDAN SONRAKİ
AŞAMADA MEDENİ HUKUK, CEZA HUKUKU
ve İDARE HUKUKU ÇÖZÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ**

Ali D. ULUSOY(*)

GİRİŞ

Çevre kirlenmesinde hukukun işlevi konusu, iki temel bölüme ayrılabilir. Birincisi, çevre kirlenmesinin oluşmasından önceki aşamadır ve etkili bir çevre koruma ve geliştirme için yeri çok önemlidir. Çünkü çevreyi kirleten faaliyetlerin bir çoğunun en büyük özelliği, giderimi çok zor veya imkansız zararlara neden olmalarıdır. Bu durumda, çevre zararı oluştuğundan sonra tazminat alınması sadece görünüşü kurtarmaktan ibaret kalmaktadır. Bu yüzden "önleyici aşama" da denilebilecek bu aşamada hukukun işlevi incelenirken, "idari önlemler" denilen ve üretim veya hizmet sektörüne yönelik tüm işletmelerin kurulmalarında alınması zorunlu - izin, ruhsat, lisans, rapor gibi -belgelerin ve işletmelerin faaliyetleri esnasında belgelere uygun faaliyette bulunup bulunmadıklarının idarece kontrolünün en önemli araçlar olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

İkinci aşama ise, çevre kirlenmesinin oluşmasından sonraki aşamadır ve bunun idari, cezai ve hukuki sorumluluk yönü olduğu gibi, uluslararası ve uluslararası (supranational) hukuk ve sigorta hukuku yönü de ihmal edilmemelidir.

Bu çalışmada, konunun özellikle bu ikinci aşamasının ilk bölümü, yani çevre kirlenmesinin oluşmasından sonraki aşamada hukukun işlevi konusunda medeni hukuk, ceza hukuku ve idare hukuku yaklaşımları hakkında bazı fikirler verilmeye ve bu yaklaşımların gencler için eleştirisi yapılmaya çalışılacaktır.

Bu arada, hukukun niçin çevre koruma ve geliştirmede önemli bir araç olduğu; diğer hukuk disiplinlerinden ayrı ve bağımsız bir çev-

(*) A.Ü.H.F. İdare Hukuku Araştırma Görevlisi.

re hukukunun var olup olmadığı veya varolmasının gerekip gerekmediği (1); konularına doğrudan değinilmeyecektir.

I. MEDENİ HUKUK UYGULAMALARI

Çevreye ilişkin hukuk ile ilgilenen medeni hukukçuların bir bölümünün eğilimi, çevrenin kirlenmesinden sonraki aşamada medeni hukuk ilke ve kurallarının, sorunun çözümü için yeterli olduğu yönündedir. Zira, medeni hukuk doktrini ve hukuk mahkemeleri yıllarca Çevre Kanunu'nu ihmal ederek (= negliger), bu kanunu yok saymayı tercih etmişlerdir (2). Öyleki Yargıtay, ilk derece mahkemelerinin çevre ile ilgili uyuşmazlıklarda Çevre Kanunu'nu uygulamaları gerektiğine karar vermek istiyacını hissetmiştir (3). Tandoğan, hukuk mahkemelerinin Çevre Kanununu uygulamama nedenlerini; bir yandan Çevre Kanunu nun ilgili maddelerindeki sorumluluk türünün belirsizliğine, öte yandan da kirlenme sınırlarına ilişkin yönetmeliklerin henüz tamamının çıkarılmamasına bağlamaktadır (4). Fakat bu gerekçelerin tutarlı olduğu söylenemez, zira Çevre Kanunu'nu yadsıyan görüş, kirlenmeyi önleme masrafları ve kirlenmeden doğan zararın kimin tarafından karşılanacağı konusunda Medeni Kanunun komşuluğa ilişkin 661., taşınmaz malikinin sorumluluğuna ilişkin 656. ve Borçlar Kanununun yapı eseri malikinin sorumluluğuna ilişkin 58. maddelerini uygulamayı tercih etmiştir.

Medeni hukuk doktrininde genellikle kabul edilen, Medeni Kanunun adigeçen maddelerindeki sorumluluk türününün kusura dayanmayan ve kurtuluş kanıtı getirilemeyen objektif sorumluluk olduğudur. (5). Yine Çevre Kanunun'daki hukuki sorumluluğa ilişkin

- (1) Buradaki tartışma, diğer hukuk disiplinlerinin kendilerine özgü tekniklerinin, çevre hukukunca kullanılması ve böylece çevre hukukunun kendine özgü kuralları ve kurumları olmayan "branslar-arası" nitelikte bir hukuk mu (bu durumda bir "Çevre Hukuku" ndan değil, ancak "Çevreye ilişkin Hukuk"dan bahsedilebilir); yoksa kendine özgü kural ve kurumlara sahip, diğer hukuk disiplinlerinden tamamen bağımsız bir hukuk disiplini mi olması gerektiği konusunda yapılabılır.
- (2) Örneğin, **Hâluk Tandoğan**, 1986 yılında yazdığı bir makalede, o tarihe kadar Yargıtaya Çevre Kanunu'nun uygulandığı bir hukuk davasının gelmediğini belirtmektedir. (**Tandoğan**, "Medeni Hukuk açısından Çevre Kanunu", Çevre Kanunu nun Uygulanması, T.C.S.V. yayını, Ankara 1987, s. 18-19).
- (3) Yargıtay 4.H.D., E. 1988/7660, K. 1989/1046, KT. 9.2.1989 (YKD, C. 15, 1989, S. 5, s. 647).
- (4) **Tandoğan**, a.g.y., s. 18.
- (5) **Cevdet Yavuz**, "Türk Hukukunda Çevre Kirlenmelerin Hukuki Sorumluluğu", **İstanbul Barosu Dergisi**, 1987, S. 4-5-6, s. 44; **Fikret Eren**, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Cilt 2, 3. Basım, Ankara 1989, s. 12 vd.

hükümlerin de objektif sorumluluğa dahil olduğu kabul edilmektedir (6). Fakat, Çevre Kanunu'nun Medeni Kanun hükümlerine göre davacı için, daha özel bir kanun olmasının da etkisi ile, çok daha avantajlı olduğu söylenebilir. Zira, Medeni Kanunun ilgili maddelerinde aranan, "taşınmazda mülkiyet hakkının aşılması (Taşkınlık), komşuluk ilişkisinin varlığı, yapı eserinde bir bozukluk veya bakımında eksiklik" gibi şartlar Çevre Kanunu'nda aranmamaktadır (7). Ayrıca, Yargıtay, taşınmaz üzerindeki bir şahsi hak sahibinin (adi kiracı veya hasılat kiracısı) MK. m. 656 uyarınca sorumlu tutulamayacağı görüşündedir. Halbuki Çevre Kanunu m. 28, şahsi hak sahiplerinin kirliliğe neden olmaları halinde onlara karşı da uygulanabilir (8).

Yani, MK. m. 656 ve 661 hem sadece taşınmazlara uygulanabilir, hem uygulanması için mülkiyet hakkının sınırının aşılmış olması gerekir, hem de fülün hukuka aykırı olması gerekir. Doktrinde, "hukuka uygun kirlenmelerden dolayı" Medeni Kanundaki "fedakarlığın denkleştirilmesi" ilkesine başvurulması savunulmaktadır (9). Fakat bu ilkenin çevreye verilen zararlar için uygulanmasına pratik açıdan gerek olmadığı gibi, hukuken de olanak yoktur. Zira Çevre Kanunu karşısında (özellikle m. 8 ve 28) "hukuka uygun kirlenme" diye bir kavramın geçerliliği yoktur. Çünkü, kanunun "kirlenme yasağı" başlıklı 8. maddesi, *her türlü atık ve artığı*, çevreye zarar verecek şekilde çevreye bırakmayı yasaklamaktadır. Ayrıca 28. madde, çevreyi kirleten ve zarar veren *herkesin*, verdiği zarardan sorumlu olacağını açıkça belirtmektedir. Bu hükümler karşısında, çevreyi kirleticiler bazı faaliyetlerin hukuka uygun, bazılarının ise hukuka aykırı olabileceğini iddia etmek mümkün değildir. Böylece temel esası, "hukuka uygun olarak verilen zararların hakkaniyet ölçüsünde giderimi" olan fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesinin, Çevre Kanunu karşısında uygulama yerinin olmadığı savunulabilir. Bu noktada belki, ilgili yönetmelikte getirilen standartların altında kalan bir kirlenmeden dolayı za-

(6) Yargıtayın dipnot 3 de adı geçen kararı; **Tandoğan**, a.g.y., s. 22 vd.; **Yavuz**, a.g.y., s. 38; **Lale Sirmen**: "Çevre Kanununa Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk", **ABD**, 1990, S. 1, s. 24 vd. (Çevre Kanununda 3.3.1983 tarih ve 3416 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten sonra yazarların bu görüşü savunmaları daha kolay olmuştur.)

(7) **Tandoğan**, a.g.y., s. 35.

(8) **Tandoğan**, a.g.y., s. 36.

(9) **Tandoğan**, a.g.y., s. 34; **İlhan Uluşan**, "Çevre Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukla Fedakarlığın Denkleştirilmesi İlkesi", **Yargıtay Dergisi**, C. 12, 1986, S. 1-2, s. 75-76.

rar görenin; faaliyetin Çevre Kanunu m. 8'e göre bir kirletme sayılmadığı için. Çevre Kanununun uygulanamayacağı ve dolayısıyla özel hükmün (Çevre Kanunu) uygulama yeri olmadığından, genel hükme göre fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesinden yararlanılabileceği ve dolayısıyla Medeni Kanunun uygulanabileceği savunulabilir. Fakat kanmca ilgili yönetmelikle getirilen kirlenme sınırları belirleyen standart, kirlenmeden zarar gören lehine yorumlanmalıdır. Yani, kirlenme, ilgili standarta ulaşıyorsa, ilginin artık kirlenmenin oluştuğunu ve bundan zarar gördüğünü ispatlamasına gerek yoktur. Fakat, kirlenme standarta ulaşmadıysa, bu, kişinin e kirlenmeden zarar görmediği veya ortada kişilere zarar verecek bir kirlenmenin mevcut olmadığı anlamına gelmemelidir. Bu durumda, standartın altında kalan bir kirlenmeden dolayı zarar gören bir kimse, birkişinin standartın altında kalan bu kirlenmeden dolayı da zarar oluşabileceğini tespit etmesi ile Çevre Kanunu m. 28'in uygulanmasını, yani zararın giderimini isteyebilmelidir. Sonuçta, bu durumda dahi, fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesine başvurmaya gerek yoktur. Ayrıca önerilen bu yolla, standartın altında kalan zarardan dolayı uğranılan zararın *tamamı* alınabilmesine rağmen, fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesine gidildiğinde bu zararın ancak *bir bölümü* tazmin ettirilebilecektir. Zira bu ilke özü itibarıyla zararın her iki tarafca da kısmen katlanılmasını gerektirmektedir.

Çevre Kanunu'nu yadsıyan medeni hukukçuların diğer bir yadsıma gerekçesi, Çevre Kanunundaki çıkarılması istenilen yönetmeliklerin henüz tamamının çıkarılmamış olmasıdır. Bu gerekçenin de tutarlı olduğu söylenemez, zira yukarıda da belirtildiği gibi, yönetmelik ile oluşturulacak standartlar, ilgili faaliyetin çevreyi kirlettiğine dair "karine" olabilir; *faaliyetin çevreyi kirletmediğine dair bir dayanak olamaz*. Dolayısıyla, faaliyetten zarar görenin, faaliyetin gerçekten çevreyi kirlettiğini ispatlamasına gerek olmadan giderim istemesini mümkün kılan, onun lehine öngörölmüş bir olgudur.

Bu noktada, yönetmelikler çıkmadan Çevre Kanununun uygulanamayacağını iddia etmek, zarar görenin lehine olan bir olguyu, onun aleyhine çevirmek demektir. Bu yüzden yönetmelikler çıkarılıncaya kadar, faaliyetten dolayı zarar oluşup oluşmadığının bilirkişiye tespit ettirilip, ona göre karar verilmesi münakündür (10). Zaten Çevre Kanunu m. 28 de bu görüşün aksini düşündürbilecek bir ibareye yer vermemektedir.

(10) Benzer görüş için bkz., **Tandoğan**, a.g.y., s. 36.

Bu bağlamda, medeni hukukçuların bir bölümünün (hukuk yarığları dahil), hala Çevre Kanunu'nu yadsımalarının ve bu kanunun çevre kirlenmesinden dolayı hukuki sorumluluk konusunda hem "özel kanun - genel kanun" ilişkisi açısından, hem de pratik açıdan Medeni Kanuna göre çok daha avantajlı olmasına rağmen, onu yok farzetmelerinin nedenini "hukuk-ıç" alandan ziyade, "hukuk dışı" alanlarda aramak belki de daha doğru olacaktır.

II- CEZA HUKUKU ÇÖZÜMLERİ

Günümüzde çevre koruma ve geliştirme faaliyetlerinde ceza hukukuna pek başvurulmadığı gözlemlenmektedir. Bunun nedenini, çevreye ilişkin suçlarda ceza sorumluluğunun tespitindeki zorlukta aramak hatalı olmayacaktır. Örneğin, tüzel kişiler sorumlu tutulabilir mi; sanık ile mağduru tespit edebilmek her zaman mümkün mü? (11) Ayrıca, örneğin suda bulunan atıklara diğer atıkların eklenmesi ve yoğunluğun ancak böyle söz konusu olabildiği durumda nedensellik bağı bulunacak mıdır? Aynı türden atığın birden fazla kişilerce ayrı ayrı dökülmesi sonucunda yoğunluğa (zarara) ancak ulaşılabildiğinde her bir kişinin sorumluluğuna gidilebilecek midir? (12).

Bu sorunlardan en önemlilerinden biri, birden çok etkenin kirlenme sonucunu oluşturmaya katkıda bulunduğu ve bu katkıların farklı olduğu durumlarda nedensellik bağının tespitidir. Çok defa her bir katkının tipik neticenin gerçekleşmesindeki nedenini belirlemek mümkün değildir. Bu sorun karşısında Ceza Hukuku doktrini, ya atılan her bir kirlenme maddeyi, kirlenme neticesinin nedeni olarak dikkate alarak, kirlenme madde atanların sayısınca bağımsız sorumluluğu kabul etmekte; ya da ortak bir subjektif unsura dayanarak iştirak hali durumuna göre sorumluluğa gidilmesi çözümlerini öngörmektedir (13).

Fakat buradaki ilk çözüm, yani her bir kirlenme maddeyi bağımsız olarak değerlendirip, atanların sayısınca bağımsız sorumluluğu kabul etme, her bir hareket tek başına zararı oluşturmaya elverişli ve

- (11) S. Ercman, *European Environmental Law, and Economic Appraisal*, Bubenbergl Verlag A.G., Bern 1977, s. 486 (Elvend Kantar, "Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı", *Çevre Hukuku Araştırmaları*, T.Ç.S.V. yayını, Ankara 1981, s. 26-27'den naklen).
- (12) Köksal Bayraktar, "Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku", *Seha L. Meray'a Armağan*, C. 1, s. 76.
- (13) Nevzat Toroslu, *Ceza Hukuku ve Çevre*, T.Ç.S.V. Yayını, Ankara 1982, s. 23.

yeterli değilse, maddi unsur oluşmayacağı için her birinin sorumluluğuna gidilemeyeceğinden, pratik yararı olan bir çözüm olarak kabul edilemez.

İkinci çözüm, yani iştirak hali çözümlerine başvurma ise, özellikle suya ve havaya kirletici madde atma veya bırakma sonucu oluşan *sui veyahava kirletme* suçlarında, *iştirak iradesi* (birlikte hareket etme bilinci) noktasında tereddütler arz etmektedir. Zira, birden çok etkenin kirlenme sonucunun oluşmasına hep birlikte neden oldukları ve bu katkıların farklı tür ve yoğunlukta olduğu durumda, kasıtlı iştiraktan söz etmek çoğu halde mümkün değildir. Çünkü kasıtlı iştirakte suç fiilinin gerçekleşmesine katılma iradesinin bulunması gereklidir (14). Zira pratikte kirleticilerin doğayı bozma ve genel dengesini yok etme kastıyla hareket etmedikleri kolaylıkla söylenebilir. Burada tartışılması gereken, *taksirli iştiraktan* söz edilip edilemeyeceğidir (15).

Taksirli iştiraktan söz edilebilmesi için, sonucun öngörülmesi veya öngörülebilir ve önlenabilir olması şartıyla, davranışın gerçekleşmesine katılma iradesinin varlığı gereklidir (16). Bu noktada ise sorun davranışın öngörülmüş veya öngörülebilir olmasının mümkün olup olmamasıdır. Çünkü, ancak belirli bir noktadan sonra suyun veya havanın kirlenmiş sayıldığı ve ancak bu noktanın üstündeki kirlenmenin suç konusu olduğu durumda, örneğin bu nokta yüzbin birim ise, sadece yüz birimlik kirletici atan kişinin sonucu öngörmesi veya öngörülebilir olması mümkün değildir. Bu durumda taksirli iştirak hükümlerine de gidilemeyecektir. Zira mevzuatla belirlenen standarda göre su ancak yüzbin birimlik atıkla kirlenmiş sayılmaktadır ve kişi buna güvenerek hareket etmekte, kendi faaliyetinin neticeyi oluşturmasını mümkün görmemektedir. Fakat aynı faaliyeti, yüzlerce, binlerce kişi yapınca kirlenme sonucu oluşmaktadır.

Ayrıca, bir diğer sorun, örneğin kirlenmiş olan suya kirlenme oluştuktan sonra başka bir atık atılması durumunda işlenemez suçun olup, oluşmayacağıdır.

Kirlenmiş olan suyun tekrar düzelmesi konusunda küçük bir olasılık bile yoksa, ceza hukuku anlamında işlenemez suçun gerçekleşeceği, dolayısıyla ceza sorumluluğunun doğmayacağı söylenmekte-

(14) **Toroslu**, Ceza Hukuku, s. 200.

(15) Hemen belirtilmelidir ki, halen doktrinin bir kısmı ceza Hukukunda taksirli iştirak kavramını bile reddetmektedir. (Bkz. **Toroslu**, Ceza Hukuku, s. 203-204).

(16) **Mantovani**, *Diritto Penale*, Padova 1979, s. 475 (**Toroslu**, Ceza Hukuku, s. 205'den naklen).

dir (17). Fakat bu yaklaşıma kuşku ile bakmak gereklidir. Zira, "düzelmeyecek şekilde kirlenmiş su" kavramı çok muğlaktır. Baş döndürücü hızdaki teknolojik gelişmeler sonucunda, hiç bir su için kesinlikle düzelemeyeceği söylenemez. Ayrıca böyle bir durumda, suç oluşmayacağı için, bütün kirleticiler atıkları yeniden kazanma veya etkisiz hale getirme zahmetine katlanmadan böyle düzelmeyecek (!) şekilde kirlenmiş bir su bularak atıkları oraya bırakabilirler ve böylece bu çözümle farzedilen sonuçlar teşvik edilmiş olur.

Diğer yandan, su kirlenmiş bile olsa, her yeni atık kirlenme derecesini arttıracak ve bu derecenin çok artması o su açısından pek önemli olmasa da (zira o su zaten kirlenmiştir) doğanın genel dengesi açısından (örneğin hâla temiz olan başka kaynaklar açısından) tehdit oluşturabilecektir. Örneğin, bin birim zehirli madde içeren ve kanunun da "kirlenmiş" olarak kabul ettiği bir suyun buharlaşmasıyla çevredeki temiz kaynaklara zararı yüz birim ise, aynı suya bin birim zehirli madde daha eklenince, buharlaşma sonucu temiz kaynaklara öncekinden daha fazla zarar verilebilecektir. Bu durumda önceki su düzelmeyecek şekilde kirlenmiş olduğu için, sonraki eklenen miktar işlenemez suç kabul edildiğinden, cezalandırılmamış olacaktır.

Bütün bu sorunlara kolayca çözüm bulmak zor görünmekle beraber bir başka sorun çevreye zarar verenlere karşı getirilen ceza yaptırımlarındaki manevi unsurun niteliğidir. Yani, bu konuda kusur sorumluluğu mu geçerli olacak, objektif sorumluluk mu kabul edilecektir? Burada, çevreye ilişkin suçlarda objektif sorumluluğu kabul etmek yönünde bir eğilim olduğu gözlenmektedir (18). Fakat, objektif sorumluluğun kabul edilmesi, ceza hukuku tarihindeki başkasının fiilinden sorumluluk, objektif sorumluluk, kusur sorumluluğu ve kişilik yönünden sorumluluk sürecinde geriye atılmış bir adım olmayacak mıdır? (19) Zira günümüzde ceza hukuku doktrini, objektif sorumluluğu çağdışı bir sorumluluk türü olarak kabul etmekte ve ceza kanunundaki bu sorumluluğa yer veren bazı kalıntılara (neticesi sebebiyle ağırlaşan suçlar gibi) da son vermek gerektiğini düşünmektedir (20).

(17) **Toroslu**, *Ceza Hukuku ve Çevre*, s. 26-27 (Yazar aynı yerde İtalyan doktrininden de aynı görüşleri destekleyen örnekler vermektedir).

(18) **Kantar**, a.g.y., s. 27 ve 30.

(19) Ceza hukukundaki bu sorumluluk süreci ve objektif sorumluluğun eleştirisi için bkz.; **Nevzat Toroslu**, *Ceza Hukuku*, Ankara 1990, s. 96 vd.

(20) Örneğin, **Toroslu**, *Ceza Hukuku*, s. 129 (Yazar, objektif sorumluluk için; "çok basit ve insanın iç davranışlarının önemini henüz kavramamış bir hukuk anlayışının

Bu durumda, kişilere karşı, devlete karşı, mala karşı suçlar için objektif sorumluluğu kabul etmeyip, çevreye karşı suçlar için bu sorumluluğu benimsemenin dayanağını bulmak oldukça zor olacağı gibi (21), taksirden bile sorumlu tutulamayan yani, suç oluşturan fiilden ötürü en küçük bir tedbirsizlik ve dikkatsizlikle bile kınanamayan sanığın sorumlu tutulması, bu sorumluluğa karşı getirilen bütün eleştirilere herhangi bir haklı savunma getirememektedir.

Çevreyi kirletmenin, genellikle çok sayıda canlının hayatını etkilediği ve bir kere işlenince gideriminin çok güç olduğu ve bu suçların çok ağır sonuçlar doğuracağı gibi gerekçeler kuşkusuz doğrudur. Ancak, diğer suçların toplum için daha az zararlı veya sonuçlarının daha hafif olduğunun savunulması güçtür ve suçlar arasında böylesi bir ağırlık-hafiflik derecelendirmesi yapılması da yerinde olmayabilir.

Kusur sorumluluğunun söz konusu olduğu durumda ise, kasıttan dolayı sorumluluktan ziyade, çevre hukuku bağlamında taksirli sorumluluğun ön planda olacağı söylenebilir. Zira, çevreyi kirletenlerin çoğu kez toplum sağlığını ve ekolojik dengeyi bozmak kastıyla değil, tedbirsizlik ve dikkatsizlikle hareket ettikleri gözlemlenebilir. Ancak bu durumumda da nitelik açısından olmasa da, pratik açıdan (ispat, sanıkların tespiti, davayı mahkeme önüne kimin getireceği gibi usule ilişkin sorunlar yönünden) bir çok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Zira çoğu kez çevreyi kirletenlerin tespiti mümkün olmadığı gibi, özellikle birden çok kişinin faaliyetinin birleşmesi ile kirlilik standardına ancak ulaşıldığında, bu kişilerin en azından birinde bile birlikte hareket etme bilinci olmadığı için "iştirak" kuralları uygulanamayacak, her failin tek tek sorumluluğuna gidilecektir. Bu durumda failerin hepsinin tespiti mümkün olsa bile, manevi unsurun gerçekleştiğinin ispatı da çok zor olacaktır. Bu durumda, ceza muhakemesi hukukunun temel ilkelerinden olan "şüpheden sanık yararlanır" ilkesi gereğince, özellikle deniz, göl ve akarsuların kirlenmesi ve hava kirliliğinde bütün failerin tespit edilmesi ve cezalandırılması hemen hemen imkansız görülmektedir.

kalıntısı olan ve kusursuz suç olmaz ilkesinin tam olarak gerçekleşmesini savunan günümüz hukuk bilinci ile çatışan bu tip sorumluluk..." ifadelerini kullanmaktadır).

- (21) Bu durumda, örneğin adam öldürmede objektif sorumluluğun her türünü reddedip, çevreyi kirletme suçlarında kabul etmek insan hayatının çevreden daha değerli olarak görülmesi gibi çelişkili sonuçlar doğurabilecektir.

Sonuçta yukarıda belirtilen, Ceza Hukukunun yetersiz kaldığı veya çözüm bulmakta zorlandığı sorunlar karşısında, "tamamen bir tarımsal toplumu yansıtan, dolayısıyla giderek artan endüstrileşmeye paralel olarak geliştirilememiş bulunan yürürlükteki ceza yasasının sadece bazı alanlarla sınırlı olduğu" kabul edilerek, Ceza Hukukunun tehlike düzeyine veya kirletici maddelerin atılmasının önlenmesi safhasına yönelmesi önerilmiştir. (22).

Çevre kirlenmesinin oluşmasından önceki aşama ve dolayısıyla kirlenmeyi önleme aşaması bu çalışmaya dahil olmadığından; şu kadarını belirtmek gerekir ki, idareye yetki veren yürürlükteki mevzuata göre (Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Belediye Kanunu, Çevre Kanunu, İmar Kanunu, Boğaziçi Kanunu...) işletmelere ruhsat, izin vb. vererek veya işletmelerin ve kişilerin faaliyetlerini bizzat denetleyerek fiilen genel insiyatif sahibi olan idaredir. Dolayısıyla bu aşamada en geniş işleve sahip yargı kolunun ceza yargılanması değil idari yargı olduğu kuşkusuzdur.

Bu noktada, Almanya ve İsveç mevzuatında yer alan (23) ve objektif sorumluluğu reddeden, çevre korunmasında ceza hukukunun tamamlayıcı bir rol almasını; uygulama alanının da ancak kirletmeyi itiyad haline getirenlerle sınırlı tutulmasını ve bunun da kusur sorumluluğuna dayandırılmasını kabul eden görüş tutarlı görünmektedir.

Türk doktrininden K. Bayraktar da bu görüşü benimseyerek şöyle demektedir (24):

"Çevrenin korunması konusu, öncelikle bir kentleşme, planlama, sanayi politikası ve ülkenin genel iktisadi düzeninin bir sorunudur. Bütün bunlar konunun en önemli altyapı ve unsurlarını oluşturmaktadır. Ceza Hukukunun işlevi daha sonra ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle ceza hukuku, konunun sadece tamamlayıcı, yan konusunu oluşturmaktadır. Öncelikle çevrenin korunmasını sağlayıcı iktisadi ve idari önlemler alındıktan, bunlar kurulup korunduktan, başka bir deyişle çevrenin korunmasını sağlayıcı ortam sağlandıktan sonra, buna aykırı davranışlar hakkında ceza hukuku kurallarının uygulanmasına gidilecektir. Konuya bu biçimde yaklaşmamak sorunun çözümü geciktirecek, hatta sapturacaktır."

(22) **Toroşlu**, Ceza Hukuku ve Çevre, s. 40.

(23) The Contribution of Criminal Law To The Protection of Environment, Council Of Europe Committee On Criminal Problems, Strasbourg 1978, s. 408 (**Kantar**, a.g.y., s. 28'den naklen).

(24) **Bayraktar**, a.g.y., s. 77.

III- İDARE HUKUKU YAKLAŞIMLARI (Alternatif Olabilir mi?)

Çevre işlerinde idare, hem hizmet ve yatırım götürücü olark takdir yetkisini kullanmakta, hem de bu tür faaliyette bulunan özel hukuk öznelerine izin verirken bu yetkiyi kullanmaktadır (25). Bu durumda, çevre konusunda idarenin sorumlu tutulabileceği iki farklı alan vardır. İlki, idarenin merkezden yönetim veya yerinden yönetim kuruluşlarına bağlı olarak çalışan işletmelerinin çevreyi kirletmeleri sonucunda idarenin sorumluluğu (26); diğeri ise, özel kişilerce herhangi bir faaliyete başlamadan önce, idarenin ruhsat, izin, lisans gibi önlemlere başvurması ve bu faaliyet sonucu çevre zararı olduğu zaman, idarenin bu faaliyetin başlamasına izin verdiği için veya faaliyet sürecinde onu gereği gibi denetlemediği için oluşan sorumluluğudur.

Bu ikinci olguya, idarenin çevreyi kirletici faaliyetlere engel olmamasından, zamanında durdurulmamasından (27) ve gerekli idari yaptırımları uygulamamasından dolayı sorumluluğu da eklenebilir (28).

Yukarıda değinilen, idarenin sorumlu tutulabileceği ilk alan, iki yönlüdür. Birincisi, idarenin bizzat kendine bağlı sanayi kuruluşları ve diğer işletmelerinin çevreyi kirletmesi sonucu ortaya çıkan sorumluluğudur ki burada idarenin Çevre Kanunu açısından tıpkı özel hukuk kişisi gibi sorumlu tutulduğu savunulabilir. Zira Çevre Kanunu "kirleten" olarak idareye herhangi bir ayrıcalık tanımamıştır (29).

Bu noktada Çevre Kanununun, özel kişiler gibi faaliyette bulunduğu durumlarda devlete ayrıcalık tanımamış olması yerinde bir hükümdür. Zaten aksini savunmak, en büyük kirletici olan devlete (30), çevreyi kirletme konusunda açık prim vermekle eşdeğer olur-

(25) **Tekin Akallıoğlu**, "İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu", **Çevre Kanununun Uygulanması**, T.C.S.V. yayını, s. 82.

(26) Bu işletmelerin her zaman sanayi işletmesi olması gerekli değildir. Örneğin, bir bankaya bağlı dinlenme tesisinin çevreyi kirletmesi de bu konuya dahildir.

(27) Özellikle Çevre Kanunu m. 30, Belediye Kanunu m. 15, 19 ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu m. 268, 274'ün uygulanması açısından...

(28) Konunun bu yönü, bu çalışmada incelenmeyecektir.

(29) Çevre Kanununun "tanımlar" başlıklı ikinci maddesi, (d) bendinde kirleteni, "fiileri sonucu doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine sebep olan gerçek ve tüzel kişiler" olarak tanımlamıştır.

(30) Bkz. Çevre Bakanı **Doğancan Akyürek**'in Demeci, **Milliyet**, 30.9.1992.

du. Çünkü, yönetim geleneğimizde, idarenin hukuk devleti ilkesini hala tam benimseyemediği; kanunlarca kendisine verilen yetkileri çoğu kez olduğundan çok daha geniş yorumlayıp, hukuku çığremeye son derece eğilimli olduğu ve hukuk kurallarını sadece işlevini gerçekleştirirken kendisini engelleyen bir ayak bağı olarak görüp, "lafzi yorum" ilkesinin avantajlarına sığınarak kanunlardaki ifade eksiklerini hukuk dışına çıkarmak için bir fırsat olarak değerlendirdiği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, Çevre Kanunundaki "kirleten" kavramında, idareye ayrıcalıklar tanınması, şu anda en büyük kirletici olan idarenin "Ben Devletim Kirletirim!" mantığıyla önüne geçilmez, bir çevre canavarı haline gelmesine yol açabilecekti.

İdarenin hukuki sorumluluk açısından, özel kişilerle eşit statüde olması onun idari sorumluluğuna engel değildir. Bu noktada, "Çevre Kanunu m. 28'in idarenin sorumluluğu konusunda yeterli olduğu söylenemez. Özellikle kirletenin bir kamu kuruluşu olması halinde, önleme ve sınırlama borcundan nasıl kurtulabileceğini (31) anlamak güçtür. Başka bir deyişle, bütün tedbirleri almış olmak idarenin kusursuz sorumluluğunu kaldırmaz; olsa olsa hizmet kusuruna dayalı sorumluluğundan söz edilmemesini sağlar "(32) denilmektedir. Yani idarenin, kirleten olarak özel hukuk kişileri ile eşit tutulması, onun üstün kamusal yetkiler kullanmasının sonucu olarak daha ağır şekilde sorumlu tutulmasına engel değildir. Hatta, Çevre Kanununda idareye bu anlamda daha ağır yükümlülüklerin getirilmemiş olması bir eksiklik olarak bile değerlendirilebilir.

İdarenin sorumlu tutulması gereken birinci alanının ikinci yönü, idarenin, herhangi bir idari faaliyette bulunurken (33), özellikle kamu hizmeti görürken, çevreyi kirletmesi sonucundaki sorumluluğu ve daha da önemlisi, bu faaliyetler esnasında çevreye zarar vermesi kaçınılmazsa, bu faaliyetleri çevreyi korumaya tercih edip etmeyeceğidir. Bu sorunla ilgili olarak, Danıştayın 1984 yılında verdiği ilginç ve yerinde bir karar vardır (34) Olayda, belediye İstanbul'un kana-

(31) Çevre Kanununun adı geçen maddesindeki, kirletici faaliyeti önleme ve sınırlama borcundan dolayı sorumluluğunun bir ağırlatılmış kusur sorumluluğu olduğu, yani gerekli tüm önlemlerin alındığının ispatı ile sorumluluktan kurtulurabileceği doktrinde kabul edilmektedir. (Tandoğan, a.g.y., s. 19 vd.).

(32) Akalhoğlu, a.g.y., s. 77.

(33) İdari faaliyetler milli savunma, kolluk, kamu hizmeti ve idarenin iç faaliyetleri olarak sıralanabilir. Daha geniş bilgi için bkz., Metin Günday, *İdare Hukuku Değişen Notları*, Ankara 1990, AÜHF, yayını, s. 173 vd.

(34) 6. Daire, E. 1981/1903 K. 1984/1754 (DD., 56-57, 1985, s. 217).

lizasyonu olmayan bir mahallesinde yolların ve boş alanların fosseptik sızıntılarına maruz kalması ve halkın, özellikle çocukların, sağlığını tehdit etmesi üzerine fosseptikleri geçici bir kanalizasyon sistemi ile denize vermiştir. Buradaki bir plaj sahibi belediyenin bu işlemine karşı dava açmış ve Danıştay, belediyenin sağlıklı bir kanalizasyon kurmakla yükümlü olduğunu ve eğer bunu yapacak maddi gücü yoksa, olayda 6785 sayılı İmar Kanunu m. 51'e göre bina sahiplerinin her birine fosseptik çukuru yaptırtması ve bunu denetlemesi gerekirken, atık suları denize vermesinin hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir.

Sonuçta, binaların her birine fosseptik çukurları açtırmanın da çözümü olmadığı ve asıl yapılması gerekenin, halkın sağlığını bu derece doğrudan ve çok büyük çapta etkileyen bir konuda Anayasanın 65. maddesine sığınmadan, sağlıklı bir kanalizasyon sistemi kurulması ve idarenin gerekirse bütün ekonomik olanaklarını salt bu konuya yöneltmesi gerektiği yönünde karar verilmesi gerektiği görüşü haklı ve radikal bir görüş olarak ayırık tutulacak olursa; yüksek mahkemenin bir idari faaliyet ile doğal çevrenin korunması arasındaki bir çatışmada çevre korumaya öncelik tanıdığı savunulabilir.

Hatta, çevre korumanın da bir kamu hizmeti olduğu kabul edilirse (35), yüksek mahkemenin kamu hizmetleri arasında bir öncelik sonralık ilişkisi, hiyerarşik bir bağ kurduğu bile düşünülebilir. Danıştayın, diğer bazı kararları da bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin; Güven Park kararında (36) Danıştay, Ankara'da belediyenin bu parkı otopark ve çarşı olarak değiştirip düzenlemesini; işlemin büyük bir şehirdeki oto park sorununa çözüm bulmaya yönelik bir kamu hizmeti niteliğinde olmasının tartışmasız olmasına rağmen, özellikle "oto parktan tek baca ile çıkan zehirli havanın çevre kirliliği yaratacağı" ve "parktaki ağaçlarını zarar göreceği" gerekçeleri ile iptal etmiştir.

Yine son yıllarda, Danıştay'ın dava açmadaki menfaat unsurunu, özellikle çevreyle ilgili işlerde, çok geniş yorumladığı görülmektedir. Zira önceleri, salt vatandaş olmayı veya salt bir belde ya da kentde yaşamayı menfaat unsurunun gerçekleşmesi için yeterli bulmuyordu (37). Yine Danıştay, iptal davası açılabilmesi için gerekli menfaat

(35) Anayasa'nın 56. ve Çevre Kanununun 3 ve 30. maddeleri bu savı desteklemektedir.

(36) E. 1988/477 K. 1988/646 KT. 9.5.1988. (Danıştay Bilgi İşlem Merkezi kod No: 60).

(37) "...mevcut yasal düzenlemeye göre, vatandaşlara her idari işlem aleyhine salt vatandaş elma sıfatıyla iptal davası açabilme hakkı tanınmamıştır..." (IDDGK., E. 1982/350 K. 1982/449, DD. 50-51, s. 1570).

ihlali şartını, "kişisel", "meşru" ve "aktüel" bir menfaatin bulunması ölçütüne bağlamıştır (38).

Fakat, belli bir yerde çevreye herhangi bir zarar verildiği zaman, sırf o beldede yaşıyor olmanın (kirletilen yerin yakınında bir taşınmaza malik olunmasa bile), kişinin kişisel, meşru ve aktüel menfaatini etkilediğinin kabul edilmesi ancak 1986'dan sonra mümkün olmuştur (39).

Bu durumda, Danıştayın geleneksel uygulamasını bir yana bırakarak, özellikle çevre konusunda menfaat unsurunu geniş yorumladığı görülmektedir. Zaten Çevre Kanununun birinci maddesinde çevrenin bütün vatandaşların ortak varlığı olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu hüküm karşısında çevre ile ilgili uyuşmazlıklarda, herkesin idareye karşı iptal davası açabilmesinin kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Çevre Kanununun 30. maddesi, "çevreyi bozan veya kirleten bir faaliyetten zarar gören veya *haberdar olan* gerçek ve tüzel kişiler idari makamlara başvurarak bu faaliyetin durdurulmasını isteyebilirler." hükmünü getirmektedir. Maddede haberdar olana da, başvuru hakkı verilmesi doğal olarak herkesin kirletici faaliyeti durdurmamayan idareye karşı idari yargıda iptal davası açabilmesine de olanak verir.

Bu konudaki, "...haberdar olan doğrudan zararın mağduru olmadığından bir tam yargı davası açılmayacaktır, tartışılabilir nokta idarenin hareketsizliği üzerine bir iptal davası açılıp açılmayacağıdır..." (40), yaklaşımına da katılmak mümkün değildir. Zira tam yargı davasının açılmamasının nedeni, haberdar olanın doğrudan zararın mağduru olmaması değil, olsa olsa uğranılan zararın fiyatlandırılmasındaki ve kişiselleştirilmesindeki güçlük olabilir. Çünkü çevreye verilen zararlarda o bölgede yaşayan (buradaki bölge kavramı bazen bütün dünyayı hatta evreni bile kapsayabilir) herkesin doğrudan veya dolaylı zarar göreceği açıktır. Bu yüzden haberdar olanın zarar gören kişi olmadığı için tam yargı ve özellikle iptal davası açamayacağını savunmak tutarlı görünmemektedir. Fakat, Çevre Kanunu m. 30 karşısında, idarenin faaliyeti durdurmamasına karşı

(38) Örneğin: 10. Daire, E. 1990/1213 K. 1990/1115, DD 81, 1991, s. 357.

(39) Örnek olarak; bkz., 6. Daire, E. 1986/1245 K. 1987/125, DD. 68/71, s. 447; 6. Daire E. 1986/664 K. 1986/697, DD. 66-67, s. 294; ve özellikle 6. Daire, E. 1987/931 K. 1988/417, DD. 72-73, s. 361.

(40) Mehmet Semih Gemalmaz, "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi", S. Dönmezer'e Armağan, 1987, s. 264.

iptal davası açılabilceği tereddüte yer vermeyecek kadar açıktır. Çünkü burada, kanunla idareye verilen bir yükümlülük vardır. Bu yükümlülüğü yerine getirmeyen idareye karşı idari yargı yoluna gidilmesi için, kanunda özel hüküm bulunmasına gerek yoktur, zira idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır (AY. m. 125). Yine çevreyi kirleten faaliyetten haberdar olan kişinin idareye başvurusu ona kanunla verilmiş bir hakdır ve faaliyeti durdurmamayan idare, kişinin bu hakkını ihlal etmiş olmaktadır. Bu yüzden de, ayrıca İYUK. m. 12 gereğince iptal davası açma koşulu gerçekleşmiş olmaktadır. Ayrıca, haberdar olan herkese idari dava açma hakkı tanınmayacağını, çünkü haberdar olanların dava açmada hukuki yararları olmadığını ve Çevre Kanunu 30. maddenin de açıkça dava açma hakkı vermediğini; bu durumda yalnızca devlet ve kamu tüzel kişilerinin hukuki yararı olduğunun ve sadece bunların "adli yargıda" dava açabileceğini savunan H. Konuralp'e (41) katılmak da kesinlikle mümkün değildir.

Yukarıda anlatılanların ışığı altında, "idare hukukunun dinamik özelliği"nin çevre koruma ve geliştirme için çok önemli bir araç olduğu savunulabilir. Zira, diğer hukuk disiplinlerinden farklı olarak idare hukukunun en büyük özelliği, insanların güncel sorunları karşısında "spontane" çözümler üretmek zorunda olmasıdır. Bu zorunluluk, idarenin güncel sorunlar karşısında "doğrudan" ve "anında" işlem ve eylemde bulunmakla yükümlü olmasının doğal bir sonucudur. Her ne kadar "sosyal devlet ilkesinin bittiği" iddia edilse de, bugün devletin toplum hayatının her kademesine işlediği (nüfus ettiği); insanların günlük hayatlarının her alanında, devletle şu veya bu şekilde ilişki içinde oldukları yadsınamaz bir gerçektir (42).

Bu durumda, çağın değişen koşulları da gözönüne alındığında, devletle sürekli ilişki içinde olan toplumun bütün kesimlerinin idare ile aralarında her an uyuşmazlıklar çıkması son derece doğaldır. Günlük hayatın bu farklı alanlarında ortaya çıkan ve çoğu kez "sui generis" özellikler taşıyan uyuşmazlıklar, idare hukukunun diğer hukuk disiplinleri gibi "statik bir mevzuat hukuku" olmasından ziyade, "dinamik bir iktihad hukuku" olmasını gerektirmiştir.

(41) **Haluk Konuralp**, "Yargıtay Kararlarında Çevre Sorunları (Usul Hukuka Açısından Bir İnceleme)", **Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları**, T.Ç.S.V. yayını, Ankara 1986, s. 72.

(42) İnsanların devleti "Baba" olarak niteleyip, her şeyi ondan beklemesinin eleştirisi, tarihsel ve sosyolojik yönü ağır basan bir olgu olduğundan, ayrı bir tartışma konusudur.

İdare hukukunun bu dinamik özelliğine, en güzel örnek, Fransa' da Conseil d'Etat nın 1971 "Ville Nouvelle Est" kararı ile başlayan ve klasik anlayışı temelinden sarsan maliyet-fayda analizi (principe du Bilan) kavramıdır. Bu anlayışta, yargıç kanun koyucu gibi politik bir karar almakta ve değerler arasında, seçmeye dayalı bir tercih yapmaktadır. İlk başlarda bayındırlık işlerinde uygulanan bu anlayış daha sonra, çevre kirlenmesi alanına da girmiş ve vazgeçilmez bir kuram haline gelmiştir (43).

Ülkemizde de, Çevre Kanunu m. 3/b'de buna benzer bir maliyet-fayda analizi öngörülmektedir. Bu durumda ülkemiz açısından da, çevreye ilişkin uyumsuzluklarda idare hukukunun klasik "takdir-yerindelik" ayrımı dikkate alınmaksızın, nesnel ölçütlerden hareket edilerek yargısal denetim yapılmalıdır (44). Danıştayın bu yeni anlayışı henüz benimsemediği ve ünlü Gökova kararının (45) buna en büyük dayanak olduğu iddia edilse de (46), bu pek doğru bir saptama sayılamaz. Zira yüksek mahkemenin diğer bir çok kararlarında, kendine özgü bir maliyet-fayda analizi ile karar verdiği görülmektedir. Örneğin, 1984 yılında verilen bir kararda (47), 1580 sayılı Kanun m. 15'e göre, bir akaryakıt istasyonunu çevre sağlığına zararlı olduğu için kapatan belediyeye karşı açılan dava, Danıştay önüne geldiğinde, yüksek mahkeme yerinde bilirkişi incelemesi yaptırmış ve bilirkişinin, işletmenin 11.1.1968 tarih ve 12797 sayılı R.G.'de yayımlanan yönetmeliğin 3. maddesindeki, akaryakıt istasyonları ile ilgili bütün koşullara uygun olduğunu bildirmesine rağmen, işletmenin "konumu itibarıyla çevre sağlığını tehlikeye düşürebilecek yerlerden olduğu" gerekçesiyle, belediyenin kapatma işleminin hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir (48).

(43) **Akallıoğlu**, a.g.y., s. 81 vd.

(44) Aynı görüş için bkz.; **Akallıoğlu**, a.g.y., s. 82.

(45) E. 1984/2739 K. 1986/1451, KT. 24.6.1986, (Danıştay Bilgi İşlem Merkezi Kod No: 100(Bu kararın bir başka özelliği de Danıştayın Çevre Kanununu uyguladığı ilk kararlardan olmasıdır.).

(46) Bu görüş için bkz., **Akallıoğlu**, a.g.y., s. 82.

(47) 8. Daire, E. 1982/900 K. 1984/153, DD. 56-57, s. 294.

(48) Danıştayın bu türde verdiği kararlara bir başka örnek, 6. Daire; E. 1980/2500 K. 1982/1023, DD. 48-49, s. 190 (...bu fiili durum karşısında, belediyenin çöpleri yok etme ve değerlendirme amacına yönelik fabrikayı kurabilmek için gerektiğinde kendi sınırları dışındaki taşınmazları da kamulaştırabileceğini kabul etmek zorundadır....).

SONUÇ

Çevre kirlenmesinin oluşmasından sonraki aşamada, hukukun işlevi hakkında, madeni hukuk çözümlerinin; "hukuki sorumluluk" kavramıyla sınırlı olduğu ve özel hukuk yargısının son yıllara kadar, belki hukuk dışı nedenlerle, Çevre Kanununu uygulamayıp, Medeni Kanundaki komşuluk ve taşınmaz mal malikinin sorumluluğu kurumlarını kullandığı ve bu kurumların ancak, "küçük çaptaki" sorunlara çare olabileceği söylenebilir.

Ceza hukuku yaptırımlarının ise, çevre konusundaki işlevlerinin; geniş kapsamlı ve asli olmaktan ziyade, idari müeyyidelerin etkisiz kaldığı durumlarda (örneğin, çevreye zarar verilmesinin alışkanlık haline getirilmesi), uygulanabilecek ikincil (tali) nitelikli olması daha yerindedir.

İdare Hukuku yaklaşımlarına gelince, bu hukuk disiplinin dinamik özelliği dolayısıyla ve bunun sonucu olarak bir" içtihad hukuku" niteliğinde olmasıyla (49), çevre kirlenmesinin oluşmasından sonraki aşamada daha kapsamlı ve etkili çözümler getirebildiği savunulabilir.

Zaten pozitif hukukumuz, Çevre Kanunu ile, çevreye zarar verici veya tehlikeye koyucu ve ekolojik dengeyi bozucu eylemlerin hemen tümünü, idari ihlaller olarak kabul etmekte ve bunları sadece idari yaptırımlar yoluyla karşılama yoluna gitmektedir (50).

Ayrıca, Çevre Kanunu 30. maddenin çok etkili bir araç olduğu ve idarenin kirlетici faaliyeti durdurmaması durumunda, idari yargının etkin bir işleve sahip olacağı, henüz uygulamada bu madde pek uygulanmasa da, uzak bir olasılık değildir.

Son tahlilde, çevre olgusunun düşünülenden çok daha geniş boyutlu olduğu ve olabildiğince makro düzeyde ele alınması gerektiği söylenebilir (51). "Çevre Hukuku" olgusunun ise, aynı şekilde geniş

(49) İdari yargılamadaki, klasik takdir-yerindelik ayrımının (takdir yetkisinin denetlenilebileceği fakat yerindelik denetimi yapılamayacağı kuralı) terk edilmeye başlanıp, yargıcın kendi tercihlerinin ön plana çıktığı ve kendine özgü bir maliyet-fayda analizi ile karar vermeye başladığı da dikkate alınırsa, idare hukukunun bu özelliği daha da belirginleşecektir.

(50) **Toroslu**, "Ceza Hukuku ve Çevre", **Çevre Kanununun Uygulanması**, T.Ç.S.V. yayını, s. 105.

(51) Örneğin, "fakirliğin, eğitimsizliğin, sağlık koşullarından yoksunluğun bile bir tür çevre kirlenmesi olduğu kabul edilmelidir". (**Ruşen Keleş**, **Çevre Kanununun Uygulanması**, T.Ç.S.V. Yayını, Ankara 1987, s. 231).

boyutta incelenmesi gerektiği ve tek bir hukuk disiplinin sorunların çözümünde yeterli olamayacağı ileri sürülebilir. Fakat, mevcut hukuk disiplinlerinden birinin temel alınıp, diğerlerinin yardımcı kaynaklar olarak düşünülmesi kanımca daha yerinde olacaktır. Bu noktada, uygulanabilecek en uygun hukuk disiplinin de, "İdare Hukuku" ve daha geniş boyutta "Kamu Hukuku Yaklaşımı" olduğu düşünülmektedir.

Seçilmiş Kaynakça

- Akallıoğlu, Tekin:** "İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu", *Çevre Kanununun Uygulanması*, T.Ç.S.V. yayını, Ankara 1987, s. 71-93.
- Bayraktar, Köksal:** "Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku", *Seha L. Meray'a Armağan*, C. 1, s. 68-78.
- Eren, Fikret:** *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Cilt 2, 3. Basım, Ankara 1989.
- Gemalmaz, Mehmet Semih:** "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi", *S. Dönmezer'e Armağan*, 1987, s. 233-278.
- Günday, Metin:** *İdare Hukuku Ders Notları*, C. 1, A.Ü.H.F. yayını, Ankara 1990.
- Kantar, Elvend:** "Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı", *Çevre Hukuku Araştırmaları*, T.Ç.S.V. yayını, Ankara 1981, s. 23-47.
- Konuralp, Haluk:** Yargıtay Kararlarında Çevre Sorunları (Usul Hukuku Açısından Bir İnceleme)", *Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları*, T.Ç.S.V. yayını Ankara 1986, s. 65-96.
- Sirmen, Lale:** "Çevre Kanununa Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk", *Ankara Barosu Dergisi*, 1990, S. 1, s. 22-30.
- Tandoğan, Haluk:** "Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu", *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, T.Ç.S.V. yayını, Ankara 1987, s. 17-65.
- Toroslu, Nevzat:** *Ceza Hukuku*, Ankara 1990.
- — —, *Ceza Hukuku ve Çevre*, T.Ç.S.V. Yayını, Ankara 1982.

—, "Ceza Hukuku ve Çevre", *Çevre Kanununun Uygulanması*, T.Ç.S.V. yayını, Ankara 1987, s. 105-131.

Ulusan, İhan: "Çevre Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukta Fedakarlığın Denkleştirilmesi İlkesi", *Targıtay Dergisi*, C. 12, 1986, S. 1-2, s. 57-76.

Yavuz, Cevdet: "Türk Hukukunda Çevre Kirlenmelerin Hukuki Sorumluluğu", *İstanbul Barosu Dergisi*, 1987, s. 35-46.